

พัฒนาการ รูปแบบ และการออกแบบเชิงพื้นที่ของวัดพระธาตุศรีจอมทอง วรวิหาร

จารุพร นุแปงठा* และอัจฉรา วัฒนปิญญ์

Development Spatial Pattern and Design of Wat Phradhatu Sri Chomtong Voravihara

Jaruporn Nupangtha* and Ajchara Wattanapinyo

ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ 50200

Department of Geography, Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University, Chiang Mai 50200

*Corresponding author. E-Mail address: n.jaruporn@gmail.com

Received: 2 May 2017; Accepted: 29 June 2017

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาพัฒนาการและรูปแบบเชิงพื้นที่ของวัดในช่วงปี พ.ศ.2534-2559 เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ของวัด และเพื่อประยุกต์โมเดลสามมิติในการเสนอแนวทางการออกแบบพื้นที่วัดที่เหมาะสมกับประชากร โดยเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้มีส่วนในการตัดสินใจในการใช้พื้นที่และการสัมภาษณ์แบบกลุ่มจากกลุ่มผู้ใช้พื้นที่วัด ผลการศึกษา ด้านพัฒนาการการใช้พื้นที่ พบว่า การใช้พื้นที่ของวัดมีความสัมพันธ์กับกิจกรรมที่มีการเปลี่ยนแปลงไป รูปแบบการใช้พื้นที่มีการเกิดขึ้นของอาคารสิ่งก่อสร้างในแนวราบและแนวตั้งในเขตพื้นที่เดิม หรือเขตที่มีการขยายพื้นที่ โดยพัฒนาการในช่วงปี พ.ศ.2534-2545 ให้ความสำคัญกับการขยายพื้นที่เพื่อกิจกรรมด้านศาสนศึกษาและกิจกรรมด้านการปฏิบัติธรรม ในขณะที่พัฒนาการในช่วงปี พ.ศ.2546-2559 มุ่งเน้นการใช้พื้นที่เพื่อกิจกรรมด้านการปฏิบัติธรรม ส่งผลให้ในช่วงปีที่สองมีการขยายพื้นที่เพื่อกิจกรรมดังกล่าวมากกว่ากิจกรรมอื่น ๆ ซึ่งในเขตพุทธาวาสไม่พบการขยายพื้นที่เพิ่มขึ้นแต่มีการเกิดขึ้นของอาคารสิ่งก่อสร้างบนพื้นที่เดิม ส่วนในเขตสังฆาวาสพบการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้พื้นที่จากการใช้พื้นที่ของเขตธรณีสงฆ์โดยการแทนที่พื้นที่โล่งว่างเดิมด้วยอาคารสิ่งก่อสร้างให้สอดคล้องกับกิจกรรมด้านการปฏิบัติธรรมและด้านการศึกษา ส่วนด้านปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการใช้พื้นที่ภายในวัด พบว่า ปัจจัยด้านการใช้พื้นที่เพื่อรองรับประชากรที่เข้ามาดำเนินกิจกรรมมีอิทธิพลมากที่สุดทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ ส่วนปัจจัยอื่นมีอิทธิพลรองลงมาและมีแนวโน้มการเกิดขึ้นของอาคารสิ่งก่อสร้างในที่โล่งว่างที่รอการพัฒนา รวมถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้งานอาคารโดยพิจารณาจากความขาดแคลนพื้นที่รองรับกิจกรรม ในส่วนปัญหาพื้นที่สีเขียวมีสัดส่วนไม่สอดคล้องกับแผนปฏิบัติการเชิงนโยบายด้านการจัดการพื้นที่สีเขียวชุมชนอย่างยั่งยืน ประชากรผู้ใช้พื้นที่มีความเห็นว่า วัดควรมีการจัดการพื้นที่สีเขียวให้ดีขึ้น โดยแนวทางการจัดการพื้นที่สีเขียวที่ยั่งยืนในอนาคตควรเพิ่มพื้นที่สีเขียวในลักษณะของไม้ยืนต้นและไม้พุ่ม รวมถึงการวางแผนการใช้พื้นที่ให้มีความยั่งยืน

คำสำคัญ: รูปแบบ การออกแบบเชิงพื้นที่ วัดพระธาตุศรีจอมทอง วรวิหาร พื้นที่สีเขียว

Abstract

The objectives of this research are: 1) to study the development and spatial pattern of temple 'Wat Phradhatu Sri Chomtong Voravihara' during 1991-2016, 2) to understand factors influencing changes in spatial utilization of the temple, and 3) to build a three-dimensional model for proposing an appropriate spatial design for serving the temple's population. In-depth interviews and focus groups were conducted with spatial utilization decision-makers and users of the temple, respectively. The results showed that the temple's spatial utilization developed following the changing activities within. The spatial pattern of the temple revealed the establishments of vertical and horizontal structures within the existing or in extended areas. More specifically, between 1991 and 2002, significant expansion of the area was devoted to religious studies and meditation retreat-related activities, while between 2003 and 2016 only saw the development of meditation retreat-related activities. The latter period has led to an expansion of the temple's area for its respective activities more than any other kinds of activities. In contrast, the Phuttawat zone of the temple found no new extended area, but there were new buildings on the existing area instead. On Sanghawatt zone, there was a change in the spatial pattern of area usage of Sanghawatt, where open spaces were replaced by buildings to support the activities of Dhamma practice and study. The most crucial factor affecting the change in area usage of the temple was the population of the attendees; other factors were less significant. There is a trend for empty spaces to be replaced by scheduled new constructions, while changes in spatial pattern and building design were to be considered due to the shortage of area to support activities. Meanwhile, the ratio of green space was not compatible with the action plan for sustainable community and green area management. Attendees of the temple suggested for improving

sustainable management of the green space, especially increasing the area of standing timber and shrubbery, including planning of space utilization of the temple area to be sustainable.

Keywords: Pattern, Spatial Design, Wat Phradhatu Sri Chomtung Voravihara, Green Areas

บทนำ

วัด คือ ส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตพื้นบ้าน มีบทบาทสำคัญต่อชุมชนเป็นอย่างมาก ไม่เพียงแต่เป็นสถานที่ประกอบพิธีทางศาสนา หรือเป็นที่พักอาศัยของพระภิกษุสงฆ์ ยังเป็นแหล่งให้ความรู้ เป็นสถานที่ให้ความสุขทางจิตใจ ใช้พื้นที่ในกิจกรรมนันทนาการหรือเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ วัดพระธาตุศรีจอมทอง วรวิหาร เป็นวัดพระอารามหลวงชั้นตรี มีพระพรหมมงคล (ทอง สิริมฺคโล) เป็นเจ้าอาวาส เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดเชียงใหม่แห่งที่ 1 ที่มีการส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในแนวสติปัฏฐาน 4 เป็นศูนย์ฝึกพระวิปัสสนาจารย์ประจำหนือ ทั้งยังเป็นสำนักศาสนศึกษาและสถานที่จัดสอบ นอกจากนั้นแล้วยังเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่สำคัญของอำเภอจอมทอง ที่มีประเพณีพิธีกรรมทางศาสนาที่สำคัญ ซึ่งกิจกรรมที่หลากหลายที่เกิดขึ้นบนพื้นที่วัด ดึงดูดให้คนเข้ามาใช้หรือมาดำเนินกิจกรรมบนพื้นที่ มีการเพิ่มขึ้นของนักท่องเที่ยวปฏิบัติธรรม รวมถึงผู้มีศรัทธาเข้ามาบรรพชา อุปสมบทมากขึ้น ก่อให้เกิดขยายพื้นที่ในการก่อสร้างกุฏิ อาคาร และศาลาต่าง ๆ เพื่อรองรับกิจกรรมของผู้เข้ามาใช้พื้นที่ดังกล่าว

การขยายพื้นที่ และอาคารก่อสร้างที่เกิดขึ้นใหม่ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ภายในวัดทางด้านองค์ประกอบทางกายภาพ ด้านสิ่งก่อสร้าง ด้านสิ่งแวดล้อม และขอบเขตของวัด พื้นที่สีเขียวและพื้นที่ว่างถูกแทนที่ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ของวัดอาจส่งผลทั้งด้านลบและด้านบวกต่อผู้ใช้พื้นที่ ซึ่งการเกิดขึ้นของอาคารที่ไม่เป็นระเบียบบนพื้นที่ที่จำกัด ความรกรุงรังของสภาพแวดล้อม สัดส่วนที่ลดลงของพื้นที่สีเขียว เนื่องด้วยอาคารสิ่งก่อสร้างที่เกิดขึ้นใหม่มีความหนาแน่น แทบไม่มีช่องว่างระหว่างอาคาร ส่งผลต่อสภาพแวดล้อมของวัดและส่งผลต่อการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาต่าง ๆ ของพระภิกษุและฆราวาส Poommanee (Naka, 2008) จากความหลากหลายของกิจกรรม การเปลี่ยนแปลงทางพื้นที่และปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาพัฒนาการและรูปแบบในการใช้พื้นที่ของวัดพระธาตุศรีจอมทอง วรวิหาร โดยศึกษาการวางแผน และกิจกรรมบนพื้นที่ที่เป็นปัจจัยที่มี

อิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ เพื่อเสนอแนะแนวทางการจัดการพื้นที่สีเขียวให้มีความเหมาะสมกับบริบทของวัดและเพื่อเสนอแนวทางการออกแบบพื้นที่วัดพระธาตุศรีจอมทอง วรวิหาร ให้เหมาะสมกับประชากรต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการและรูปแบบเชิงพื้นที่ของวัดพระธาตุศรีจอมทอง วรวิหาร ในช่วงปี พ.ศ.2534-2559
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ของวัดพระธาตุศรีจอมทอง วรวิหาร
3. เพื่อประยุกต์โมเดลสามมิติในการเสนอแนวทางการออกแบบพื้นที่วัดพระธาตุศรีจอมทอง วรวิหาร ที่เหมาะสมกับประชากร

ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตด้านเนื้อหา ผู้วิจัยได้ปรับใช้แนวคิดการบริหารจัดการพื้นที่วัด เพื่อประกอบการวิเคราะห์รูปแบบการใช้พื้นที่ของวัด ซึ่งประกอบด้วย แนวคิดการใช้พื้นที่ของวัด เพื่ออธิบายถึงการวางแผนและการแบ่งเขตพื้นที่วัด แนวคิดการใช้ประโยชน์พื้นที่แบบผสมผสานนำมาปรับใช้ร่วมกับแนวคิดการวางแผนพัฒนาวัด และแนวคิดวัดกับพื้นที่สีเขียว เพื่อเสนอแนวทางพัฒนาพื้นที่วัด

ขอบเขตด้านเวลา ช่วงเวลาที่ใช้ในการศึกษา ศึกษาพัฒนาการการใช้พื้นที่ของวัดพระธาตุศรีจอมทอง วรวิหาร ช่วงปี พ.ศ.2534-2545 และปี พ.ศ.2546-2559

ขอบเขตด้านประชากร กลุ่มที่หนึ่ง คือ กลุ่มผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องและผู้ที่มีส่วนในการตัดสินใจในการวางแผนการใช้พื้นที่ของวัด เลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงเป็นพระสงฆ์ของวัด ได้แก่ ผู้ช่วยเจ้าอาวาส จำนวน 5 รูป กลุ่มที่สอง กลุ่มผู้ใช้พื้นที่วัด แบ่งเป็น 4 กลุ่ม คือ 1) ประชากรภายในวัด ได้แก่ พระภิกษุ สามเณร แม่ชี 2) ประชาชนในชุมชน 3) ผู้ปฏิบัติธรรม 4) นักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างชาติ จำนวนรวม 97 คน

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยศึกษา วิเคราะห์พัฒนาการการใช้พื้นที่ ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ และ ข้อเสนอแนะในการจัดการพื้นที่วัด โดยมีวิธีการ ดังนี้ 1) รวบรวมข้อมูลพื้นฐาน รูปแบบกิจกรรม การแบ่งเขตการใช้พื้นที่วัดพระธาตุศรีจอมทอง วรวิหาร จากหนังสือ เอกสารออนไลน์ สื่อสิ่งพิมพ์ที่เกี่ยวข้อง และภาพถ่ายทางอากาศ ร่วมกับการสำรวจพื้นที่จริงและการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) 2) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) ทำการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant Interview) ได้แก่ ผู้ช่วยเจ้าอาวาส ซึ่งเป็นผู้ที่มีส่วนในการตัดสินใจด้านการใช้พื้นที่ และการก่อสร้างอาคารสิ่งปลูกสร้าง โดยมีประเด็นสัมภาษณ์เกี่ยวกับการดำเนินกิจกรรมในแต่ละเขตพื้นที่ ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการขยายพื้นที่และการเกิดขึ้นของอาคารสิ่งปลูกสร้างใหม่ ข้อจำกัดปัญหา อุปสรรค ในการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ในแต่ละเขตของวัด และการวางแผนในการจัดการพื้นที่ของวัดในอนาคต 3) การสัมภาษณ์แบบกลุ่ม (Focus Group Interview) ทำการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ใช้พื้นที่ ได้แก่ พระภิกษุ สามเณร แม่ชี ผู้ปฏิบัติธรรม ประชาชนในชุมชนและนักท่องเที่ยว ซึ่งประกอบด้วยการสัมภาษณ์ข้อมูลคุณลักษณะ ทศนคติ และความคาดหวังในการพัฒนาพื้นที่วัด

วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดย 1) การวิเคราะห์พัฒนาการการใช้พื้นที่ ได้นำข้อมูลจากการสัมภาษณ์และการสำรวจพื้นที่จริง พิจารณาร่วมกับภาพถ่ายทางอากาศ ทำการนำเข้าสู่ข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศผ่านกระบวนการ

ทางเทคโนโลยีภูมิสารสนเทศ เพื่อการเปรียบเทียบให้เห็นถึงพัฒนาการการใช้พื้นที่สองช่วงเวลา 2) วิเคราะห์ข้อมูลปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ของวัด โดยการวิเคราะห์ถึงลำดับการให้ความสำคัญของการตัดสินใจในการพัฒนาพื้นที่วัด ร่วมกับการวิเคราะห์พัฒนาการการใช้พื้นที่ เพื่อทราบถึงแนวโน้มการใช้พื้นที่ในอนาคต 3) วิเคราะห์สภาพปัญหาและข้อจำกัดของพื้นที่ เสนอแนวทางเพื่อวางแผนเป้าหมายสำหรับการวางแผนพัฒนาพื้นที่วัด โดยใช้โปรแกรม 3D Max ซึ่งเป็นแนวทางการออกแบบพื้นที่ให้เหมาะสมกับประชากรและบริบทของวัด

ผลการวิจัย

1. พัฒนาการและรูปแบบการใช้พื้นที่

วัดพระธาตุศรีจอมทอง วรวิหาร เป็นวัดที่มีกิจกรรมด้านการท่องเที่ยวและประเพณีวัฒนธรรมที่ดึงดูดให้คนเข้ามาใช้พื้นที่ ในปี พ.ศ.2534 พระพรหมมงคล (หลวงปู่ทอง สิริมฺจฺโล) เข้ามาดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัดพระธาตุศรีจอมทอง วรวิหาร มินโยบายมุ่งเน้นในด้านการศึกษาพระปริยัติธรรมและการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน กิจกรรมที่เกิดขึ้นบนพื้นที่วัดมีรูปแบบการใช้พื้นที่ที่แตกต่างกัน คือ เขตพุทธาวาส ใช้รองรับกิจกรรมด้านการท่องเที่ยวและกิจกรรมด้านศาสนพิธี เขตสังฆาวาสใช้รองรับกิจกรรมด้านปฏิบัติธรรม กิจกรรมด้านการศึกษาและกิจกรรมด้านศาสนพิธีเป็นหลัก ในส่วนของเขตธรณีสงฆ์ ใช้รองรับกิจกรรมด้านการท่องเที่ยว และกิจกรรมด้านศาสนพิธี ส่งผลให้แต่ละเขตมีรูปแบบการเปลี่ยนแปลงเพื่อรองรับกิจกรรมที่เกิดขึ้นบนพื้นที่นั้นๆ ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 แสดงขนาดการใช้พื้นที่ของวัดพระธาตุศรีจอมทอง วรวิหาร

ปี พ.ศ.	พื้นที่ทั้งหมด (ตารางเมตร)	พื้นที่เขตพุทธาวาส (ตารางเมตร)	คิดเป็นร้อยละ	พื้นที่เขตสังฆาวาส (ตารางเมตร)	คิดเป็นร้อยละ	พื้นที่เขตธรณีสงฆ์ (ตารางเมตร)	คิดเป็นร้อยละ
2534	41,169	11,183	27	7,538	18	22,448	55
2545	51,373	11,183	22	17,842	35	22,348	43
2559	132,529	11,183	8	45,959	35	75,387	57

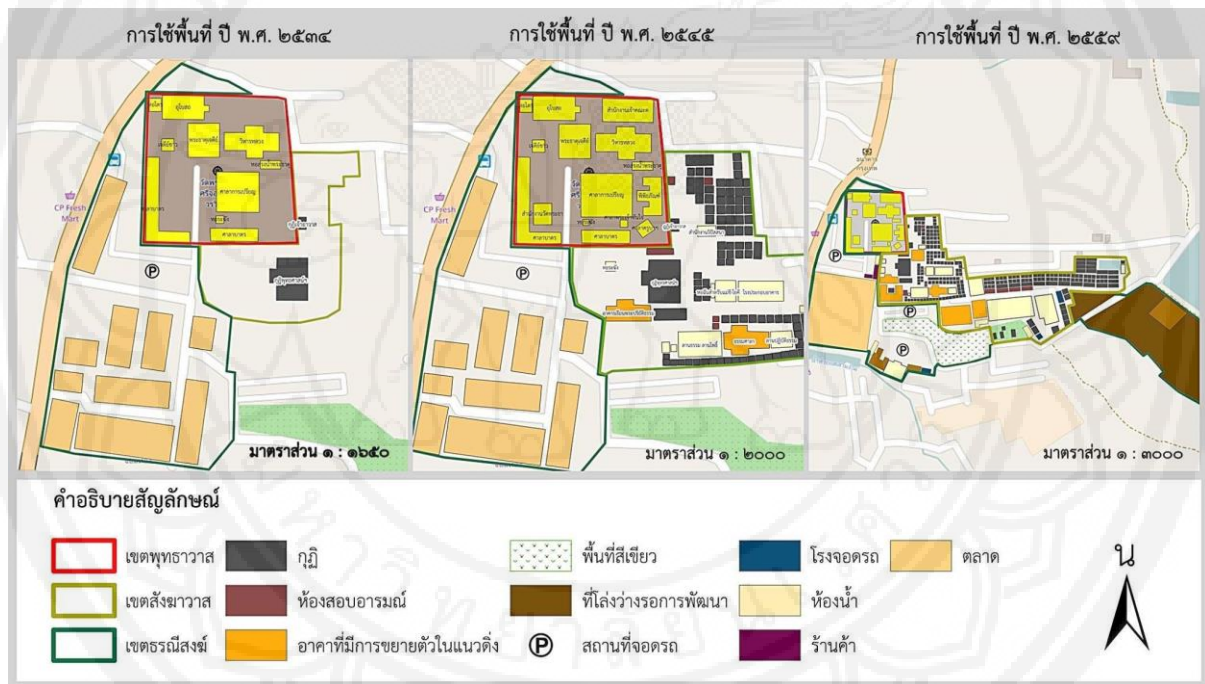
พัฒนาการการใช้พื้นที่วัดในช่วงปี พ.ศ.2534-2545 และช่วงปี พ.ศ.2546-2559 (รูปที่ 1) มีความคล้ายคลึงกัน คือ มีการขยายพื้นที่และการเกิดขึ้นของอาคารสิ่งปลูกสร้างประเภทที่อยู่อาศัยในทางราบ การเกิดขึ้นของอาคารสิ่งปลูกสร้างในแนวตั้ง เพื่อตอบสนองกิจกรรม

ด้านวิปัสสนากรรมฐาน ด้านการศึกษา และกิจกรรมทางสงฆ์ก่อให้เกิดอาคารที่มีการใช้งานแบบผสม (Mixed Use) รวมถึงการเกิดขึ้นของพื้นที่สีเขียวและขยายพื้นที่โล่งว่างเพื่อรองรับประโยชน์ ในการขยายพื้นที่และการเกิดขึ้นของอาคารสิ่งปลูกสร้างทั้งสองช่วงมีความสัมพันธ์กับกิจกรรมที่

มีการเปลี่ยนแปลงไป ดังนั้น การเกิดขึ้นของอาคารสิ่งก่อสร้าง การเกิดขึ้นของพื้นที่สีเขียวและพื้นที่ว่าง เพื่อรองรับประโยชน์ ถือว่าส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ทั้งสิ้น โดยในแต่ละเขตมีรูปแบบการเปลี่ยนแปลง คือ 1) เขตพุทธาวาส ไม่พบการขยายพื้นที่ แต่มีการเกิดขึ้นของอาคารสิ่งก่อสร้างใหม่ รวมทั้งมีการบูรณปฏิสังขรณ์อาคารสิ่งก่อสร้างเดิมเท่านั้น 2) เขตสังฆาวาส พบการเกิดขึ้นของอาคารสิ่งก่อสร้างในแนวราบ ซึ่งเป็นการขยายตัวของที่อยู่อาศัย สำหรับพระภิกษุ สามเณรและผู้ปฏิบัติธรรม และการเกิดขึ้นของอาคารสิ่งก่อสร้างในแนวตั้ง เพื่อการใช้งานแบบผสมที่มีความหลากหลายของหน้าที่และลักษณะกิจกรรม นอกจากนี้ ข้อจำกัดทางพื้นที่ เป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ก่อให้เกิดอาคารสิ่งก่อสร้างในแนวตั้งในพื้นที่เขตสังฆาวาส 3) เขตธรณีสงฆ์ ประกอบด้วยพื้นที่โล่งว่างและพื้นที่สีเขียว โดยพื้นที่โล่ง

ว่างแบ่งเป็นพื้นที่โล่งว่างเพื่อรองรับประโยชน์ เช่น พื้นที่ลานจอดรถ และพื้นที่โล่งว่างที่รองรับการพัฒนา ซึ่งพบการเปลี่ยนแปลงโดยการแทนที่พื้นที่โล่งว่างเดิมด้วยอาคารสิ่งก่อสร้างซึ่งพิจารณาถึงความต้องการสถานที่เพื่อการดำเนินกิจกรรมที่จะรองรับจำนวนคนที่มากขึ้น จากการศึกษาค้นคว้าส่วนของการขยายพื้นที่ในช่วงที่สองมีสัดส่วนที่มากกว่าการขยายพื้นที่ในช่วงแรก และมีแนวโน้มของการขยายพื้นที่ในเขตสังฆาวาสและเขตธรณีสงฆ์ โดยการใช้ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ในการคำนวณรูปแบบการใช้พื้นที่ของวัดพระธาตุศรีจอมทอง วรวิหาร พบว่า ในปี พ.ศ.2545 มีพื้นที่เพิ่มขึ้น 10,204 ตารางเมตร จากปี พ.ศ.2534 และในปี พ.ศ.2559 มีพื้นที่เพิ่มขึ้น 81,156 ตารางเมตร จากปี พ.ศ.2545

รูปที่ 1 พัฒนาการการใช้พื้นที่วัด

2. ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่

วัดมีความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนเป็นฐานสำคัญของการพัฒนา ทำให้วัดสามารถระดมทุนจากเงินบริจาคตามวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ได้ เนื่องด้วยศรัทธาที่มีต่อศาสนสถาน และศาสนบุคคล ซึ่งเป็นผู้สืบทอดศาสนธรรม หากวัดดำรงความเชื่อมั่นและศรัทธาของพุทธศาสนิกชนให้คงอยู่ได้อย่างยาวนาน ย่อมเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาพื้นที่และกิจกรรมของวัด หากพิจารณาจำนวนประชากรทั้งภายใน คือ พระภิกษุ สามเณร แม่ชี และประชากร

ภายนอก คือ ผู้ปฏิบัติธรรม รวมถึงนักท่องเที่ยว มีแนวโน้มที่จะเข้าดำเนินกิจกรรมที่เกิดขึ้นบนพื้นที่วัดมากขึ้น จากการสัมภาษณ์ผู้มีส่วนในการตัดสินใจในการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ คำนึงถึงความต้องการในการใช้พื้นที่เพื่อรองรับจำนวนประชากรที่มาดำเนินกิจกรรมบนพื้นที่วัดเป็นหลัก แล้วจึงดำเนินการจัดทำงบประมาณในการก่อสร้าง โดยมีการระดมทุนในการจัดสร้าง ซึ่งจะมีผู้อุปถัมภ์หลัก รวมผู้มีจิตศรัทธาทั่วไปร่วมบริจาค ในการขยายพื้นที่นั้นจะคำนึงถึงพื้นที่ต่อเนื่องจากเขตเดิม ซึ่งสัดส่วนของการขยาย

พื้นที่และการเกิดขึ้นของอาคารสิ่งก่อสร้างใหม่เพื่อรองรับกิจกรรมด้านการปฏิบัติธรรมมีสัดส่วนที่มากกว่ากิจกรรมอื่นๆ

ปัจจัยที่มีอิทธิพลมากที่สุด ที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ ได้แก่ ปัจจัยด้านการใช้พื้นที่เพื่อรองรับประชากรที่เข้ามาดำเนินกิจกรรม ส่วนปัจจัยรายได้และปัจจัยเรื่องที่ดิน มีอิทธิพลรองลงมา แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ พิจารณาจากปัจจัยและการใช้พื้นที่ของวัดในปัจจุบัน โดยปัจจัยทางด้านจำนวนประชาชนที่มาดำเนินกิจกรรมที่เพิ่มขึ้นส่งผลให้มีแนวโน้มการขยายพื้นที่ การเกิดขึ้นของอาคารสิ่งก่อสร้างและการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้งานอาคารเพื่อรองรับประชากรที่จะมาใช้พื้นที่

3. แนวทางการพัฒนาพื้นที่วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร

จากการศึกษาพบปัญหาที่เกิดจากการใช้พื้นที่ คือ 1) ปัญหาการใช้พื้นที่ไม่ตรงตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ เช่น ปัญหาจากการใช้งานอาคารแบบผสม ก่อให้เกิดภูมิทัศน์ที่ไม่สวยงามและไม่สอดคล้องกับกิจกรรมบนพื้นที่ 2) ปัญหาการขาดแคลนพื้นที่สีเขียวที่ยั่งยืน พบการขยายพื้นที่และการเกิดขึ้นของอาคาร สิ่งก่อสร้างมีความหนาแน่นของอาคารสิ่งก่อสร้างทำให้ไม่สามารถปลูกต้นไม้ยืนต้นแทรกได้ จึงส่งผลให้สัดส่วนพื้นที่สีเขียวที่ยั่งยืนบริเวณที่พักอาศัย (กุฏิ) มีน้อย จากการคำนวณโดยใช้ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์พบว่าพื้นที่สีเขียวยั่งยืนคิดเป็นร้อยละ 19 ของพื้นที่วัด ซึ่งไม่เป็นไปตามแผนปฏิบัติการเชิงนโยบายด้านการจัดการพื้นที่สีเขียวชุมชนอย่างยั่งยืนที่มีแนวทาง (Office of Natural Resources and Environmental Policy and Planning, 2007) กำหนดให้พื้นที่สีเขียวภายในศาสนสถานต้องมีสัดส่วนพื้นที่สีเขียวยั่งยืนร้อยละ 30 ของพื้นที่

ในการออกแบบเสนอแนวทางการพัฒนาพื้นที่ พิจารณาจากความต้องการของผู้ใช้พื้นที่ โดยการสอบถาม

ความคาดหวังของประชนผู้ใช้พื้นที่ซึ่งทราบถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นบนพื้นที่วัด อีกส่วนหนึ่งมาจากการเสนอแนวทางจากผู้มีความรู้ในการจัดพื้นที่สีเขียว รวมถึงมาจากการทบทวนวรรณกรรมและแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการออกแบบพื้นที่สีเขียวในศาสนสถาน จากการสัมภาษณ์ประชากรผู้ใช้พื้นที่ มีความต้องการในการเพิ่มพื้นที่สีเขียวบนพื้นที่วัดบริเวณพื้นที่ลานจอดรถและบริเวณที่พักอาศัย และได้เสนอแนวทางการพัฒนาพื้นที่วัดควรเพิ่มพื้นที่สีเขียวในลักษณะของไม้ยืนต้นและไม้พุ่ม นอกจากความเห็นของประชากรผู้ใช้พื้นที่ (Porananond, 1986) กล่าวว่า ในการปลูกต้นไม้ ไม่ควรเป็นประเภทที่เพิ่มภาระในการบำรุงรักษา ด้านการจัดการพื้นที่สีเขียวในพื้นที่วัดนั้นเป็นหน้าที่ของวัด สำหรับประชาชนผู้เข้ามาใช้พื้นที่สาธารณะประโยชน์เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ สามารถช่วยกันดูแลรักษาโดยอาศัยวันสำคัญทางศาสนาหรือวันสำคัญของชาติมาช่วยกันพัฒนา เช่นเดียวกับ (Sripraschayanon and Indrasena, 2015) ได้กล่าวไว้ว่า อาศัยศรัทธาทางพระพุทธศาสนา ผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่นในการกระตุ้นให้ชุมชนได้ตระหนักรู้ ตระหนักชอบ ในการบริหารจัดการทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมได้อย่างถูกต้อง ผลลัพธ์ของการใช้โปรแกรม 3D max ในการเสนอแนวทางการพัฒนาพื้นที่ มุ่งเน้นการเพิ่มขึ้นของพื้นที่สีเขียวอย่างยั่งยืน แต่เนื่องด้วยข้อจำกัดทางพื้นที่ของวัด จึงมีการเสนอแนวทางจากผู้มีความรู้ในการจัดพื้นที่สีเขียว ให้มีการเพิ่มไม้ยืนต้นบริเวณพื้นที่กุฏิที่มีช่องว่างเพียงพอที่จะสามารถปลูกไม้ยืนต้น ที่จะไม่ทำลายอาคารสิ่งก่อสร้างเดิม ในส่วนของพื้นที่ที่ไม่สามารถปลูกไม้ยืนต้นได้นั้นเสนอแนวทางให้มีการปลูกไม้พุ่มที่สามารถช่วยลดอุณหภูมิของอาคาร เช่น ต้นจิ้ง หรือต้นโมก เป็นต้น (รูปที่ 2)

รูปที่ 2 พื้นที่ก่อนและหลังการเสนอแนวทางพัฒนาพื้นที่

สรุปและอภิปรายผล

การวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบและแนวทางการพัฒนาพื้นที่วัดพระธาตุศรีจอมทอง วรวิหาร สามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

1. การใช้พื้นที่ของวัด

จากการศึกษา พบว่า บทบาทของเขตพุทธาวาสถูกใช้เป็นพื้นที่หลักในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและเป็นพื้นที่รองรับนักท่องเที่ยว บทบาทของเขตสังฆาวาสเป็นพื้นที่รองรับกิจกรรมด้านการปฏิบัติธรรมเป็นหลัก มีการใช้พื้นที่ร่วมกันของพระภิกษุ สามเณร แม่ชีและบุคคลทั่วไป ซึ่งมีการแบ่งเขตพื้นที่หรือมีการแยกอาคารออกจากกันเนื่องจากวัตถุประสงค์การใช้งานที่แตกต่างกัน ในส่วนบทบาทของเขตธรณีสงฆ์ซึ่งประกอบด้วย พื้นที่สีเขียวและพื้นที่โล่งว่างเพื่ออรรถประโยชน์ ใช้เป็นพื้นที่รองรับกิจกรรมของผู้ใช้ทุกกลุ่ม ซึ่งสอดคล้องกับการแบ่งพื้นที่วัดในเชิงการออกแบบทางสถาปัตยกรรมของ Jiratatsanakul (2002) ที่ให้ความหมายว่า เขตพุทธาวาสเป็นพื้นที่ที่ถึงสาธารณะสำหรับพระสงฆ์ร่วมกับฆราวาส แต่ในการศึกษาพบความ

ไม่สอดคล้องในการใช้พื้นที่เขตสังฆาวาสและเขตธรณีสงฆ์ซึ่งพบว่า เนื่องด้วยกิจกรรมด้านการปฏิบัติธรรมที่เกิดขึ้นบนพื้นที่วัด ทำให้พื้นที่เขตสังฆาวาส ไม่เพียงแต่เป็นพื้นที่ส่วนเฉพาะพระสงฆ์เท่านั้น แต่กลายเป็นพื้นที่ที่ถึงสาธารณะที่สงฆ์ใช้ร่วมกับฆราวาส เช่นเดียวกับพื้นที่เขตพุทธาวาสในส่วนเขตธรณีสงฆ์ไม่เพียงเป็นพื้นที่สาธารณะสำหรับประชาชนทั่วไป แต่เป็นพื้นที่ที่ผู้ใช้ทุกกลุ่ม ทั้งพระภิกษุ สามเณร ผู้ปฏิบัติธรรม รวมถึงนักท่องเที่ยวสามารถเข้าไปใช้ได้

โดยทั่วไปเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาสเป็นพื้นที่ที่ใช้ในกิจกรรมทางศาสนา โดยพื้นที่เขตธรณีสงฆ์มักเป็นพื้นที่ที่จะนำมาบริหารจัดการพื้นที่เพื่อกิจกรรมต่างๆ ซึ่งในการศึกษา พบว่า แนวโน้มการบริหารจัดการพื้นที่ในเขตธรณีสงฆ์ของวัดจะถูกแทนที่ด้วยอาคารสิ่งก่อสร้างเพื่อกิจกรรมด้านการปฏิบัติธรรม ซึ่งไม่สอดคล้องกับ Arriyachartkul (2011) ที่กล่าวว่า วัดจะมีการบริหารพื้นที่เขตธรณีสงฆ์เพื่อปล่อยเช่าให้ประชาชนมาดำเนินกิจกรรมการค้า

การใช้ประโยชน์พื้นที่แบบผสมผสาน (Mixed Used) มักมีรูปแบบการขยายตัวอาคารสิ่งก่อสร้างในแนวดิ่ง มีการผสมผสานกิจกรรมที่หลากหลายภายในพื้นที่อาคาร การใช้พื้นที่อย่างผสมผสานบนพื้นที่วัด มีวัตถุประสงค์ที่แตกต่างจากการใช้พื้นที่อย่างผสมผสานบนพื้นที่เมือง Parker (Jabareen, 2006) กล่าวว่า การใช้พื้นที่อย่างผสมผสานบนพื้นที่เมือง มีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยลดระยะทางระหว่างกิจกรรม แต่การใช้พื้นที่แบบผสมผสานบนพื้นที่วัด เกิดขึ้นเนื่องจากปัจจัยด้านข้อจำกัดของพื้นที่ โดยมีการใช้ประโยชน์อาคารเพื่อเป็นทั้งที่พักอาศัย สถานที่ปฏิบัติธรรม และสถานที่จัดงานพิธีต่างๆ อย่างไรก็ตาม การใช้พื้นที่อย่างผสมผสานบนพื้นที่วัดและบนพื้นที่เมืองสามารถตอบสนองให้เกิดความยั่งยืนบนพื้นที่ได้ คือ ช่วยลดการใช้พื้นที่และไม่ก่อให้เกิดการขยายพื้นที่อย่างไร้ทิศทาง

2. การเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่

จากพัฒนาการการใช้พื้นที่ของวัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร พบว่า พื้นที่โล่งว่างซึ่งจัดอยู่ในเขตธรณีสงฆ์ เป็นพื้นที่ที่ถูกแทนที่ด้วยอาคารสิ่งก่อสร้าง ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้พื้นที่ของวัดจากเขตธรณีสงฆ์เป็นเขตสังฆาวาส รวมถึงเกิดการเปลี่ยนแปลงภายในเขตธรณีสงฆ์ คือ การเปลี่ยนแปลงพื้นที่โล่งว่างเป็นพื้นที่เพื่ออรรถประโยชน์ สอดคล้องกับ Supsook and Suwannakorn (2007) ได้กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบถนนและที่ว่างภายในศาสนสถานมีแนวโน้มที่ลดลงของลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงแนวโน้มที่ลดลงขององค์ประกอบถนนและที่ว่างซึ่งถูกแทนที่ด้วยการก่อสร้างอาคารเพิ่มขึ้นอย่างสม่ำเสมอ ในขณะที่อาณาเขตของศาสนสถานไม่สามารถขยายตัวเพิ่มขึ้นได้

3. ปัญหาเรื่องภูมิทัศน์

ปัญหาอาคารในวัดมีความหนาแน่น พบการขยายพื้นที่ในทางราบ คือ ที่พักอาศัย เกิดอาคารสิ่งก่อสร้างที่หนาแน่น ทั้งยังไม่มีการปลูกต้นไม้ยืนต้น ส่งผลให้สัดส่วนพื้นที่สีเขียวที่ยั่งยืนมีน้อย สอดคล้องกับงานของ Poommanee (Naka, 2008) ที่กล่าวว่า ปัญหาอาคารในวัดมีความหนาแน่นในเขตสังฆาวาส โดยส่วนมากมักมีความหนาแน่นในเขตสังฆาวาสในหมู่ของกุฏิ ซึ่งปัจจุบันมีทั้งการสร้างอาคารใหม่เป็นหลังติดกันจนแทบจะไม่มีช่องว่างระหว่างอาคาร ส่งผลทำให้สภาพแวดล้อมในวัดแออัดและส่งผลต่อการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาต่างๆ

จากงานวิจัย พบว่า พัฒนาการการใช้พื้นที่ของวัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร ในช่วงปี พ.ศ.2534-2545 ให้ความสำคัญกับการขยายพื้นที่เพื่อกิจกรรมด้านศาสนศึกษา และกิจกรรมด้านการปฏิบัติธรรม ในส่วนของพัฒนาการในช่วงปี พ.ศ.2546-2559 มุ่งเน้นการใช้พื้นที่ เพื่อกิจกรรมด้านการปฏิบัติธรรม โดยรูปแบบการใช้พื้นที่ที่มีการเกิดขึ้นของอาคารสิ่งก่อสร้างในแนวราบและแนวดิ่งในเขตพื้นที่เดิม หรือเขตที่มีการขยายพื้นที่ และพบว่า ปัจจัยด้านการใช้พื้นที่เพื่อรองรับประชากรที่เข้ามาดำเนินกิจกรรมมีอิทธิพลมากที่สุดที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ ส่วนปัจจัยอื่นมีอิทธิพลรองลงมาและมีแนวโน้มการเกิดขึ้นของอาคารสิ่งก่อสร้างในที่โล่งว่างที่รอการพัฒนา รวมถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้งานอาคาร โดยพิจารณาจากความขาดแคลนพื้นที่รองรับกิจกรรม นอกจากนี้ยังพบว่า ผู้ใช้พื้นที่ที่มีความต้องการให้มีการเพิ่มพื้นที่สีเขียวบนพื้นที่วัด บริเวณพื้นที่ลานจอดรถและบริเวณที่พักอาศัย จึงเสนอแนวทางการพัฒนาพื้นที่มุ่งเน้นการเพิ่มขึ้นของพื้นที่สีเขียวอย่างยั่งยืน ดังนั้น วัดควรเพิ่มพื้นที่สีเขียวในลักษณะของไม้ยืนต้นและไม้พุ่ม รวมถึงการวางแผนการใช้พื้นที่ให้มีความยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ควรมีการวางแผนผังแม่บท เพื่อวางแผนการขยายตัวของอาคารสิ่งก่อสร้างให้เป็นระเบียบ เพื่อป้องกันการขยายตัวของวัดอย่างไร้ทิศทาง เพื่อความสวยงามและประโยชน์ใช้สอยที่ตอบสนองกิจกรรมของพื้นที่ อีกทั้งวัดควรมีการกำหนดเป้าหมายพัฒนาพื้นที่สีเขียวให้เป็นไปตามแผนปฏิบัติการเชิงนโยบายด้านการจัดการพื้นที่สีเขียวชุมชนอย่างยั่งยืน ที่พื้นที่สีเขียวภายในศาสนสถานต้องมีสัดส่วนพื้นที่สีเขียวที่ยั่งยืนร้อยละ 30 ของพื้นที่ รวมถึงวางแผนด้านงบประมาณที่จะต้องนำมาใช้และภาระในการดูแลรักษา

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบพื้นที่ที่มีบริบทแตกต่างกัน เพื่อให้เห็นความแตกต่างทางด้านรูปแบบการใช้พื้นที่ และปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ในเขตศาสนสถาน

2.2 ควรศึกษารูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนในมิติความร่วมมือในการพัฒนาพื้นที่วัด

และชุมชนให้เกิดความยั่งยืนทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม

References

- Arriyachartkul, P. (2011). *Temple Area Management for Leasing*. (Master's thesis). Thammasat University, Bangkok.
- Jabareen, R. Y. (2006). Sustainable Urban Form. *Journal of Planning Education and Research*, 26(1), 38-52.
- Jiratatsanakul, S. (2002). *Temple: Buddhist Architecture of Thailand* (2nd ed.). Bangkok: Thammasat University Press.
- Naka, P. (2008). *Temple Open Space Development as City Green Space for Inner Bangkok Area*. (Master's thesis). Chulalongkorn University, Bangkok.
- Office of Natural Resources and Environmental Policy and Planning. (2007). *Action Plan of Sustainable Community Green Area Management*, Ministry of Natural Resources and Environment. Bangkok: n.p.
- Porananond, U. (1986). *Land Usage and Environment of Significant Temple in Chiang Mai*. Chiang Mai: National Research Council of Thailand.
- Sripraschayanon, S., & Indrasena, N. (2015). Buddhist Perspective on Management and Environment of Sangha in Lampang Province. *Journal of MCU Social Science Review*, 5(3), 133-148.
- Supsook, S., & Suwannakorn, J. (2007). *Transformation of Religious Compounds in Bangkok, 1887-2007*. Retrieved from <http://www.arch.chula.ac.th/journal/files/article/UIEmibBp9nThu94601.pdf>